

המהפכה התעסוקתית במיגזר המיעוטים בישראל עמיהוד ישראלי

לזכרו של אבי, משה ישראלי, זצ"ל

א. מבוא

ההררי לא נמצא מתאם חיובי מובהק בין גידול שיעורי תעסוקות החוץ ועליית ההכנסות הריאליות לבין הקידום החקלאי.

(ג) השנים 1966—1967 עמדו בסימן המיתון הכלכלי, שהסתיים לאחר מלחמת ששת הימים. צמצום התעסוקה פגע, כמובן, בבני המיעוטים, ובראש ובראשונה — בעובדים הניידים, חסרי המיומנות המקצועית. "קליטתם" החוזרת של עובדי החוץ בכפרים התאפשרה מחמת אופייה היציב של החקלאות הכפרית³, אפילו בתנאי בעל, ולמרות אי-יעילותה מבחינת שיטות העבודה, הטכנולוגיה המפגרת, הרווחיות הירודה והאבטלה הסמויה. חשיבותה של החקלאות הכפרית הוכחה בבחינת מיקלט שניתן לחזור אליו עקב אי-יציבות כלכלית, בטחונות ופוליטית. על רקע זה ניתן להבין תופעה נוספת המאפיינת את מיגזר המיעוטים הכפריים בישראל, שעניינה ביציבות המגורים הכפריים ובאי-העתקתם לערים ולמוקדי התעסוקה.

(ד) השנים 1967—1973 אופיינו ב- השתררות תנאי גיאות כלכלית במשק וגידול הביקוש לכוח עבודה. אין ספק, שמלחמת 1967 שיכנעה רבים מבני המיעוטים באינתנות מעמדה של המדינה ובהווייתה היציבה והבלתי-חולפת, ולכן הורגש הצורך להסתגל ולהתאים עצמם לתנאי המדינה לטווח ארוך⁴. ייתכן שתחושה זו עשויה להשפיע על תופעת יציבות המגורים הכפריים ולעורר קילוחי הגירה איטיים למרכזים העירוניים, ובראש ובראשונה — לעיירות המיעוטים ול- עיירות המעורבות מבחינה אתנית-דתית.

נראה לנו, שהגורמים העיקריים שהשפיעו על המעבר לתעסוקות בלתי-חקלאיות היו כדלקמן: —

(1) הלחצים הדמוגרפיים בכפרים עצמם עקב עליית הריבוי הטבעי הנקי, הארכת תוחלת החיים והגידול הדמוגרפי המוחלט של האוכלוסין, מחד גיסא, וירידה ניכרת בכמות ה- קרקע העומדת לרשות הכפרים הערביים, מאידך גיסא.

3 מ. מ. ברודניץ, תמורות במיבנה הפיזי של הכפרים הערביים בישראל (הטכניון, חיפה, 1967), עמ' 82.

4 הצעת תוכניות פיתוח, ע' 9.

התופעה המהפכנית הנוגעת לאוכלוסיה הערבית בישראל, אשר חלה בתקופת המדינה, התבטאה בהשתנות מהותית של ענפי התעסוקה. בראש ובראשונה, באה תופעה זו לכלל ביטוי בירידת ענפי החקלאות כמקורות תעסוקה ופרנסה עיקריים. תעסוקות בלתי-חקלאיות, רובן ככולן מחוץ לכפרי המגורים, הפכו בהדרגה למאפיין העיקרי בחתך התעסוקה של הערבים בישראל. מבחינה כרונולוגית ניתן להצביע על שלביות מסוימת כדלקמן: —

(א) משנת 1953 ואילך הסתמנה ב- בירור מגמת המעבר לתעסוקות בלתי-חקלאיות מחוץ לכפרים¹. במקביל לכך, עלו שיעורי העבודה השכירה בכפרי המיעוטים עצמם, במיוחד ב"מ"שולש-הקטן", ופחות — בגליל העליון.

(ב) בשנים 1963—1966 שררה תעסוקה מלאה ברחבי המדינה, וכתוצאה מכך עלה הביקוש לכוח עבודה מקצועי למחצה ובלתי-מיומן. לעליית ההכנסות הריאליות במיגזר המיעוטים היו השלכות שונות: אינטנסיפיקציה חקלאית בכפרים עצמם², תנועת בניוי ענפה למגורים על קרקעות חקלאיות, עליית רמת הדיור והשתנות מושגי רמת החיים בקרב האוכלוסיה. אולם בכל המקרים חל פיגור בין עליית רמת החיים (במונחי ההכנסה הריאלית הפנוייה למשפחה) לבין קידום הפיתוח הכלכלי-כפרי, הן במערכות התשתית של מוסדות ומיבני ציבור, והן בתחום ההתארגנויות לקבלת שירותים שונים. יתר-על-כן, רמת האינטנסיפיקציה החקלאית לא הייתה אחידה: היא הורגשה בעליל ב- "משולש-הקטן" ובכפרי הבקעות, וכמעט ולא ניכרה במיגזר ההררי שבגליל. מכל מקום, במיגזר

1 השווה י. ארנון וש. מולכו, התמורות בהק- לאות בשני כפרים ערביים (משרד החקלאות ואוניברסיטת ת"א), 1971, עמ' 27, לשכת היועץ לענייני ערבים, הצעת תוכניות פי- תוח לאוכלוסיית המיעוטים בישראל, 1967/8—1971/2, (ירושלים, 1968), עמ' 20.

2 ארנון — מולכו, ע"ע 7—19; י. בר-גל, תיפ- רוסת שימושי קרקע חקלאיים במפר ובג- דיידה (האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1967), ע"ע 40—47.

- (2) מיעוט מקורות תעסוקה בלתי-חקלאיים ב" כפרים. מיעוט שירותי תשתית כפריים וצמצום יוזמות פיתוח מקומיות.
- (3) ירידה מתמדת ברמת הרווחיות של רוב ענפי החקלאות בבעל. תעסוקות בלתי-חקלאיות, ואפילו בלתי-מקצועיות, נראו משתלמות יותר.
- (4) העדפת תעסוקות אחרות, שתשלומיהן ניתנו בפרקי זמן קצובים ובמוזמנים.
- (5) הגיאות הכלכלית שפקדה את משק המדינה והביקוש לידיים עובדות, במיוחד אחר שנת 1967.
- (6) ביטול הגבלות התנועה מתקופת המימשל ה" צבאי.
- (7) התפתחות התשתית התחבורתית והגידול בנפח התנועה הממוכנת היומית. התהוות גישות נוחות למרכזי התעסוקה העירוניים בטווחי זמן ובטווחי מרחק קצרים יחסית.
- (8) ריבוי אפשרויות ההשתלמות המקצועית ב" אמצעות משרדים ממשלתיים ורשויות ציבוריות שונות.
- קשה להעריך בנפרד את מישקל הגורמים הללו, אולם נדמה לנו, כי שלושת הגורמים הראשונים עומדים בראש סולם החשיבות.

ב. כוח העבודה ושיעורי התעסוקה

לוח 1

כוח העבודה האזרחי הכללי ולפי מין אחוז השייכים לכוח העבודה

השנה	1955	1960	1966	1970	באלפים
סה"כ	53.6	52.9	53.1	49.3	1001.4
מיעוטים	45.4	41.5	46.3	41.3	92.1
גברים יהודים	80.3	78.4	74.9	68.5	619.4
גברים ערבים	78.1	75.4	82.0	74.4	84.2
נשים יהודיות	27.9	29.5	32.6	32.0	289.9
נשים ערביות	11.8	7.2	9.6	7.2	7.9

ה מקורות: שנתון סטטיסטי לישראל (שס"ל), 1970, לוח י/5, עמ' 267; שס"ל 1971, לוח יא/5, עמ' 280.

1967 — 3.87%; 1969 — 3.9%), אולם במקביל לכך עלו אורך החיים הממוצע ותוחלת החיים בכל הגילים של אוכלוסית המיעוטים⁵. כוח העבודה הגברי מתוך אוכלוסית המיעוטים הגברית הינו מכריע במישקלו בהשוואה לכוח העבודה הנשי באוכלוסית הנשים הערביות. כוח העבודה הגברי בקרב הערבים השיג באורח יחסי את כוח העבודה הגברי היהודי באמצע שנות ה-60. אולם, בהשוואה בין המיגור היהודי לבין המיגור הערבי בקרב הנשים, גדל הפער במישקל היחסי והמוחלט בין שני המיגורים, שכן באוכ-

5 שס"ל 1971, לוחות ג/33-34, עמ' 89; למ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, פרק 2 סום 17 ממיפקד 1961, עמ' 10, הערה 2.

כוח העבודה האזרחי כולל מועסקים בפועל ודורשי עבודה מגילאי 14+ (לפי הגדרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). לוח 1 מלמד על ירידה איטית בכוח העבודה הכולל של ישראל עקב מישקל המכריע של האוכלוסיה היהודית, והטיית מרכז הכובד הגילאי לעבר גילאים מבוגרים יותר. ירידת מישקלו היחסי של כוח העבודה בקרב המיעוטים החלה במחצית שנות ה-60. בשנים 1964 ו-1966 הגיע שיעור המשתייכים לכוח העבודה לשיא: 46% ו-46.3%. לאחר מכן חלה ירידה קלה, אולי במקביל לעליית מישקלם של גילאי 0-14 מכלל אוכלוסית המיעוטים. יש לזכור, כי שנת 1964 היתה שנת שיא בריבוי הטבעי באוכלוסית המיעוטים — 4.5% (51.4 לידות-חי לאלף נפשות פחות 6.4 פטירות). משנת 1965 ואילך חלה ירידה קלה בריבוי הטבעי (1965 — 4.46%; 1966 — 4.34;

יותר והשתתפות זעומה של הנשים. אמנם יש לזכור, כי במיגזר הערבי נכנס חלק מסוים מגילאי +65 לכוח העבודה (1.8% מכלל המועסקים בשנת 1974)⁶, בניגוד למיגזר היהודי, אולם מישקלו הכולל זעום ביותר: רק 8.6% השתייכו לגילאי +65 מתוך 107,000 הגברים הערבים בשנת 1969, ולא כולם השתייכו לכוח העבודה.⁷

(ג) אחוז גילאי 15—24, המשתייך לכוח העבודה הכללי במיגזר המיעוטים, מישקלו גבוה יחסית לרובד גילאי זה במיגזר היהודי, שכן השתתפות גילאים אלה בלימודים על-יסודיים, מקצועיים ועל-תיכוניים היא נמוכה, וכמעט כל המוסלמים והנוצרים אינם משרתים בצה"ל. דא עקא, שאין אפשרות להשוואה מדוייקת עם המיגזר היהודי, שהרי נתוני למ"ס מתייחסים רק ל"כוח העבודה האזרחי".

לוסיה היהודית גדל בהדרגה כוח העבודה הנשי, בניגוד לנשים הערביות. בסיכום כולל במיגזר הערבי (גברים ונשים) נותר כוח העבודה הגברי מכריע: מאמצע שנות ה-60 ואילך הוא תפס 77%—90% מכוח העבודה הכולל של מיגזר המיעוטים. מסתבר, איפוא, שהתופעות העיקריות האופייניות למיגזר הערבי היו כדלקמן:—

(א) מאמצע שנות ה-60 ירד חלקם של בני המיעוטים הן בגילאי העבודה (+14) מ-51.8% (1964) ל-50.7% (1967), והן בחלקו של כוח העבודה מכלל גילאי העבודה: מ-46% ב-1964 ל-44.7% ב-1967, ל-43.1% ב-1970 ול-40% ב-1974.

(ב) כוח העבודה במיגזר המיעוטים קטן בהש-וואה למיגזר היהודי בעטיין של הסיבות הבאות: הטיית התפלגות הגילאים לעבר רובדי גיל צעירים

לוח 2

כוח העבודה האזרחי הכללי ושיעורי התעסוקה

השנה	אוכלוסין (אלפים)	כוח העבודה האזרחי (אלפים)	מזה: פך כל המועסקים (%)	מועסקים בעבודה מלאה (%)
1955	1178.5	631.2	53.6	93.0
1960	1391.9	735.8	52.9	95.5
1965	1724.4	912.4	52.8	96.7
ס"ה 1970	2032.3	1001.4	49.3	96.2
מיעוטים, 1970	223.2	92.1	41.3	96.1

ה מקורות: ש"ל 1971, לוח יא/1, עמ' 274; לוח יא/10, עמ' 285.

אולם הקושי במיגזר המיעוטים נעוץ בסיווג המקצועי של המועסקים עקב ריבוי הניידות והעדר רישומים מלאים בלשכות התעסוקה, מחד גיסא, ובהערכת תדירות התעסוקה ורמתה, מאידך גיסא. יש לזכור, כי חלק בלתי-מוגדר ממועסקי המיעוטים עובד על בסיס יומי ולא על בסיס חודשי, ולכן קיימות תנודות ניכרות. ניתן להניח, שחלק מעובדים אלה יכול להיחשב לעיתים כמובטלים חלקיים⁸. מכל מקום, המעקב אחריהם קשה ביותר.

שיעורי התעסוקה לכלל האוכלוסיה מתוך כוח העבודה האזרחי נמצאו במגמת עלייה כללית, בין השנים 1955—1970, גם לפי הקריטריון של תעסוקה מלאה. הוא הדין בשיעורי התעסוקה במיגזר המיעוטים.

כפי שהוכח לעיל, נמצא אחוז המשתתפים בכוח העבודה במיגזר המיעוטים בירידה מאמצע שנות ה-60 ואילך, במקביל לירידה הכללית במדינה (ר' לוח 1). לפיכך ניתן גם להניח עלייה בשיעורי התעסוקה לפי המגמות והשלבים הכרונולוגיים שהותוו לעיל, היינו שיעורי שיא בתעסוקה בין 1963 ל-1966 ובין 1967 ל-1973. לוח 2 מלמד, כי בשנת 1970 השתוו שיעורי התעסוקה במיגזר המיעוטים (96.1%) לרמת התעסוקה הכללית ב-מדינה (96.2%), כלומר לא הורגשה כמעט אבטלה.

6 לפי ש"ל 1975, לוח י"ב, עמ' 332.
 7 השווה לש"ל 1971, לוח ב/24, ע' 50.
 8 י. בן-פורת, כוח העבודה הערבי בישראל (ירושלים, תשכ"ו), ע"ע 28, 53.

ג. ענפי התעסוקה

לוח 3

התמזרות בענפי תעסוקת המיעוטים בשנים נבחרות
(אחוזים)

הענף	1954	1961	1965	1968	1970	1974
חקלאות, ייעור ודיג	58.2	38.2	37.0	35.6	27.2	14.5
תעשייה, מיכרות ומחצבות	10.0	15.1	16.6	16.0	16.5	17.9
בנייה ועבודות ציבוריות	8.5	13.1	21.6	20.6	21.3	23.0
חשמל, מים וסניטציה	0.8	0.7	1.0	1.0	0.3	0.5
מסחר, בנקאות וביטוח	6.5	6.1	7.6	7.9	11.1	13.8
תחבורה, הובלה ואיחסון	2.5	3.8	5.5	5.9	5.6	6.9
שירותים ממשלתיים, ציבוריים ועסקיים	13.5	3.3	8.0	9.6	12.4	16.5
שירותים אישיים ובידור	(—)	10.4	2.7	3.4	5.6	6.9
בלתי-ידוע	5.2	9.3	(—)	(—)	(—)	(—)
סך-כל המועסקים (באלפים)	42.2	53.5	61.2	71.1	73.7	105.0

ה מקורות: 1954 — למ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, לוח כ"ט עמ' מ"ה; 1961 — שס"ל 1963, לוח 29, עמ' 529; 1965 — שס"ל 1969, לוח 10, עמ' 258; 1968 — שס"ל 1970, לוח 10, ע"ע 272-273; 1970 — שס"ל 1971, לוח 10, עמ' 285; 1974 — שס"ל 1975, לוח 10, עמ' 301 (כולל מזרח ירושלים).

לשנת 1974 כבר כוללת את נתוני אוכלוסיית מזרח ירושלים, ונתונים אלה מטים את הסיווג המקצועי לעיסוקים בלתי-חקלאיים, ומשבשים כלשהו את סקירת מגמות ההתפתחות במיגזר המיעוטים ב-שנות המדינה.

להלן המימצאים הבולטים ביותר של המהפכה בחתך התעסוקתי של האוכלוסייה הערבית:

(א) חלה ירידה קיצונית בתחום התעסוקה החקלאית. ב-1954 נרשמו כסה"כ 42.2 אלף מועסקים ו-58.2% מהם היו חקלאים. במיפקד 1961 נפקדו 53,510 מועסקים ומהם 42.2% (מכסימום) או 38.2% (מינימום) היו חקלאים. בשנת 1970 נאמד מספר המועסקים ב-73.7 אלף ומתוכם רק 27.2% היו חקלאים. במלים אחרות: בעוד שמספר המועסקים ממיגזר המיעוטים כמעט שהוכפל בין השנים 1954-1970 הרי ששיעור המועסקים בחקלאות ירד בתצי. אולם לא רק באופן יחסי אלא גם במספרים מוחלטים חלה ירידה ניכרת במספר החקלאים: מ-24,500 ב-1954 לכ-20,100 ב-1970 ול-14,800 ב-1974 (כשהנתונים כוללים, כאמור, את מזרח-ירושלים). החקלאות איבדה איפוא את מעמדה התעסוקתי המרכזי בקרב בני המיעוטים: מ-58.2% מכלל המועסקים ב-1954 היא הצטמקה עד ל-14.5% בלבד בשנת

בחירת השנים שהוצגו בלוח 3 בוצעה לפי השיקולים הבאים: ביוני 1954 נערך סקר הכולל הראשון על כוח עבודה ותעסוקה, וזוהי איפוא נקודת המוצא. בשנת 1961 נערך מיפקד האוכלוסייה והדיוור, ובמקביל לו בוצע באפריל-יוני 1961 סקר כוח אדם. הנתונים בלוח 3 עובדו מהמיפקד. נתוני הסקר — שונים במיקצת. ראוי לציין שנתוני הסקר העלו, למשל, את שיעורי המועסקים בחקלאות. בסקר נקבע סך המועסקים ל-54,000 ומתוכם 46,000 גברים. לפי המיפקד נרשמו 53,510 מועסקים ומהם 45,805 גברים. הסקר הצביע על 42.2% מועסקים בחקלאות, לעומת 38.2% בלבד לפי המיפקד. בסיווג המקצועי תפסו המוגדרים מבחינה מקצועית כחקלאים מישקל רב יותר: 42.4% מכלל בעלי המקצוע, 41.8% מבין הגברים ו-43.7% מבין הנשים⁹. הנתונים השונים מלמדים על קשיי הגדרה מקצועית וסיווג תעסוקתי. הואיל ומירב התמזרות בחתך התעסוקתי התחוללו בשנות ה-60, הצגנו בלוח 3 רצף מדרג של ארבע שנים (1961, 1965, 1968 ו-1970). התמונה התעסוקתית

9 למ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, אל, לוח י"א, עמ' מ"ח.

1970, ולשיא — 23.3% — בשנת 1971. (בשנת 1974 — 23%). ענף זה הינו הראשון בחשיבותו כיום בחתך התעסוקה הכללי של הערבים, ועלייתו במרוצת 20 השנים האחרונות (1974—1954) היתה בסדר גודל של 270% ויותר. גם בענף זה ניכרו אותות המיתון הכלכלי בשנים 1966—1967, אולם משנת 1968 ואילך חזרה רמת התעסוקה למימדיה הקודמים, ומישקלה היחסי בחתך הכללי עלה ביותר. זאת ועוד, עיקר העלייה נזקפת, כמובן, לתוספת המועסקים הגבריים. עדות לכך ניתנת בהשוואת אחוז המועסקים הגבריים בענף זה לאחוז המועסקים הכללי: 1964 — 21.1% גברים (23.5% מכלל הגברים); 1965 — 21.6% (24.2%); 1966 — 19.6% (22.1%); 1967 — 16.1% (18%); 1968 — 20.6% (22.8%); 1969 — 21.3% (23.5%); 1970 — 21.3% (23.3%); ו-1971 — 23.3% (25.7%).

1974, כלומר ירידה בת 400% (!) במשך 20 שנה בלבד.

(ב) בשנים 1966—1967 עלה מישקל החקלאיים בחתך התעסוקתי עקב המיתון הכלכלי, שהחזיר מועסקים רבים, בעל כורחם, לחקלאות¹⁰. משנת 1968 ואילך חזר מישקל החקלאים בחתך התעסוקתי לרמה של שנת 1965, ומאז הוסיף לרדת¹¹.

(ג) הירידה בשיעורי התעסוקה החקלאית הינה מוחלטת לגבי כלל המועסקים. לעומת זאת, נשאר מישקלן היחסי של הנשים בחקלאות יציב פחות או יותר, מבלי להביא בחשבון את נתוני מזרח-ירושלים (ר' לוח 4).

(ד) חלה עלייה מהפכנית בענף הבנייה (והעבודה הציבורית): מ-8.5% מכלל המועסקים ב-1954 עד ל-21.3% בשנים 1969 ו-

לוח 4

מישקל הנכרים והנשים בתעסוקה החקלאית (אחוזים)

1974	1970	1968	1965	1961	
14.6	24.8	32.6	34.1	39.1	שיעור הגברים המועסקים בחקלאות מהגברים המועסקים
13.4	52.4	61.9	60.0	33.3	שיעור הנשים המועסקות בחקלאות מהנשים המועסקות
14.5	27.2	35.6	37.0	38.2	שיעור כלל המועסקים בחקלאות מכלל המועסקים
10.1	16.5	17.3	17.6	12.5	שיעור הנשים המועסקות בחקלאות מכלל המועסקים

המקורות: 1961 — שס"ל 1963, לוח 29, עמ' 529; 1965 — שס"ל 1967, לוח יא/9, עמ' 267; 1968 — שס"ל 1970, לוח י/10, ע"ע 272—273; 1970 — שס"ל 1971, לוח יא/10, עמ' 285; 1974 — שס"ל 1975, לוח יב/10, עמ' 301.

מכלל המועסקים בענפי השירותים, ב-1966 — 25%, וב-1974 — 25.1%.

(ו) בחתך התעסוקה לפי גיל ומקצוע בלט מישקלו של הרובד הגילאי 34—18, שתפס בשנת 1961 וב-1974 למעלה מ-50% מכלל המועסקים, לעומת כ-35% בלבד במיגזר היהודי. בשנת 1961 עלה מישקל מועסקי המיגזר הערבי בגילאי 14—17 כמעט פי שניים (11.2%) על הנתון המקביל במיגזר היהודי (5.7%). בחלוקה גילאית של מועסקי המיעוטים, לפי סיווג מקצועי, בלטה כבר בשנת 1961 התפלגות המועסקים בחקלאות בגילאים צעירים, מחד גיסא, ובגילאים קשי-

(ה) גם בענפי השירותים למיניהם חלה עלייה ניכרת משנת 1965 ואילך, והוא הדין בענפי המסחר, הבנקאות והביטוח. ראוי לציין, כי בשירותים בלט האחוז הגבוה יחסית של הנשים, הן מתוך כלל המועסקות (רובן ככולן בתפקידי הוראה וסיעוד)¹², והן מתוך הסך הכללי. בשנת 1965 תפסו הנשים 30.1%

10 עיין לעיל בלוח 2.

11 הנתונים המפורטים מופיעים בהמוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, פרק 8, ע"ע מ"ט-ג.

12 לפי המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, לוח ל', עמ' מ"ז.

שים, מאידך גיסא, כדלקמן: 14.8% בגילאי 17—14 ו-9.7% בגילאי +55. לעומת זאת, בגילאי 34—18 הועסקו פחות מ-50% מכלל מועסקי ה-מיעוטים בחקלאות. מגמת "בריחתם" של גילאי הביניים מהחקלאות והפיכתה לנחלת צעירים ו-

זקנים בעיקר החרירו בתחילת שנות ה-70, וחפפו את מגמת גידולם של שיעורי תעסוקות חוץ. במקביל לכך, ניכרה כבר בשנת 1961 הטיה ברורה לעבר גילאי הביניים בענף הבנייה.

לוח 5

חתך הגילאים בתעסוקה אחוזים

השנה	17—14	34—18	44—35	54—45	64—55	+65	ס"ח באלפים
1961	11.2	55.2	15.2	9.5	6.4	2.5	53.5
1974	12.3	48.2	20.8	11.6	5.3	1.8	105.0
1961	14.8	49.6	15.4	10.5	7.5	2.2	20.43
1974	5.7	66.6	16.6	6.7	3.7	0.7	7.84
1974	13.3	38.6	20.8	16.6	8.2	2.5	14.8
1974	11.0	54.9	21.3	8.9	3.3	0.6	23.6

ה מקורות: שס"ל 1963, לוח 30, ע"ע 530—531; שס"ל 1975, לוח יב/29, ע"ע 332—333.
ה ע ר ה: חתך הגילאים לשנת 1974 הוא כדלקמן: 14—19, 20—34.

השיעור הגבוה ביותר בענף הבנייה (66.6%) נרשם בשנת 1961 ברובד גילאי זה (34—18) (ר' לוח 5). גם בענפי המסחר והזבנות ניכרת הטיה לעבר גילאים צעירים במיוחד ומבוגרים: גילאי 17—14: 12.5%; גילאי +55: 14% (לשנת 1961). בענפי השירותים למיניהם ניכר גם כן מישקלו של הרובד הצעיר (גילאי 17—14: 11%), ואילו בענפי הפקידות והניהול לא תפס רובד גילאי זה מישקל מיוחד (רק 1.9%).

ד. עבודות פנים וחוץ

ממזרח-ירושלים ירד שיעורים ל-52.2% בלבד. מסתבר איפוא, שהנטייה להתמעטות הדרגתית בתעסוקות חוץ הסתמנה כמגמה ברורה בשנות ה-70, גם ללא קשר ישיר לתוספת המועסקים מ-מזרח ירושלים לכלל האוכלוסייה הערבית ב-ישראל.

(ב) אחוז עובדי החוץ מכלל המועסקים הגברים גבוה יותר באורח יחסי מאחוז עובדי החוץ משני המינים גם יחד. בשנים 1969—1970 הגיע אחוז עובדי החוץ מכלל המועסקים הגברים לכ-60%. בשנות ה-70 המוקדמות חלה ירידה בשיעורים אלה כדי 52%—58% בהתאם למגמה הכללית. אולם קרוב לוודאי, שאחוז המועסקים בעבודות מחוץ ליישובי מגוריהם הינו גבוה

מלוח 6 נגזרים הממצאים הבאים:
(א) אחוז עובדי הפנים (קרי — המועסקים במקומות מגוריהם) קטן בהדרגה בשנות ה-50 ועד למחצית שנות ה-60, להוציא, כמובן, את שנות המיתון הכלכלי (1967—1968). במקביל לכך גדל אחוז עובדי החוץ (המועסקים מחוץ ליישובי מגוריהם). בשנות ה-70 ניכר תהליך הפוך, אם כי מתון: ירידה איטית בשיעור עובדי החוץ מתוך כלל המועסקים, כדלקמן: 1970 — 52.2%, 1973 — 50.2%, 1974 — 49.8%. נתוני שנות ה-70 כבר כוללים את אוכלוסיית מזרח-ירושלים, ולכן קיימת הטיה ניכרת לעבר עבודות פנים. כך, למשל, בשנת 1970 היו 56.7% מכלל המועסקים הערבים בחזקת עובדי חוץ, אולם בתוספת אוכלוסיית המיעוטים

לוח 6

עובדי החוץ ומישקלם היחסי
(אחוזים)

1974	1970	1968	1965	1961	
49.8	56.7	49.8	51.5	50.7	שיעור עובדי החוץ מכלל המועסקים
52.2	58.7	52.3	55.0	50.6	שיעור עובדי החוץ מכלל הגברים המועסקים

המקורות: למ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, ע"ע מ"ט-ג; שס"ל 1969, לוח י/10, עמ' 258; שס"ל 1972, לוח יב/10, עמ' 313; שס"ל 1975, לוח יב/29, ע"ע 332-333 (כולל מזרח ירושלים).

חזרו בחלקם לתעסוקות ביישובי מגוריהם, שהיו בתזקת עיסוקים חלקיים ובלתי-קבועים. אי-לכך, ניתן היה לראות בהם מובטלים חלקיים, או עובדי דים חקלאיים במערכת האבטלה הסמוייה הכפרית. על היבטים אחרים הקשורים במועסקי חוץ במיגזר המיעוטים פורסמו נתונים מועטים בלבד, להוציא את שנת 1961¹⁸. מתוך 53,510 מועסקים בשנה זו כמחציתם היו עובדי חוץ ו-87% מהם היו גברים. ההתפלגות הגילאית של עובדי החוץ הוערכה כדלקמן: —

יותר מהנתונים הרשמיים, שכן חלק בלתי-מוגדר הצהירו על מקצועם כחקלאים, אך למעשה עסקו בתעסוקות בלתי-חקלאיות. יתירה מזאת, נתוני למ"ס מתבססים על אומדנות, דיווחי המועצות הכפריות ורישומי לשכות העבודה. דא עקא, שחלק מסויים מהמועסקים עבדו שלא באמצעות תיווך לשכות העבודה. הואיל ואחוז הניידים והבלתי-מקצועיים מקרב המועסקים הינו ניכר, הרי שקשה לקיים מעקב צמוד אחריהם. בתקופות של ביקוש לכוח עבודה במשק הכללי שוייכו הללו לתחום מועסקי חוץ. בתקופת המיתון הכלכלי

לוח 7

התפלגות גילאית של עובדי חוץ ב-1961
(אחוזים)

ס"ה וממוצע	+55	54-35	34-18	17-14	
50.7	40.0	33.0	57.0	56.0	שיעור עובדי החוץ ברובד הגילאי מתוך כלל המועסקים ברובד גילאי זה.
100.0	8.9	24.7	55.2	11.2	שיעור המועסקים ברובד הגילאי מתוך כלל המועסקים

המקורות: למ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, פרק 8, ע"ע מ"ט-ג; שס"ל 1963, לוח 30, ע"ע 530-531.

בשנת 1961, וזהו אחוז גבוה יותר בהשוואה לגילאי 54-35. הסיבה האפשרית לכך היתה אי-עניין בלמ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, פרק 8, ע"ע מ"ט-ג.

השיעור הגבוה של עובדי חוץ בגילאי 14-17 ו-18-34 אינו מפתיע, שכן יש להביא בחשבון את מישקל הרווקים והנשואים ללא ילדים בגילאים אלה. לעומת זאת, ראוי לציין שכ-40% מגילאי +55 עבדו מחוץ ליישובי מגוריהם כבר

61%; בנפת כינרת — 60%; בנפת עכו — 59% ובנפת יזרעאל — 54%. בשאר נפות המדינה היו השיעורים נמוכים בהרבה מ-50%. מקרב נשות המיעוטים התבלטו שיעורים גבוהים של תעסוקות חוץ במיוחד בנפת השרון (72%) ובנפת עכו (64%).

הקשר בין תעסוקות חוץ ומגורים היה כדלקמן: 69% ממועסקי החוץ התגוררו בכפרים, 13% התגוררו בנצרת ובשפרעם, 10% היו בדווים ו-8% היו עירוניים. ומכאן למסקנה העיקרית: מסתבר, שמרבית עובדי החוץ עוד בשנת 1961 היו כפריים, ועובדה זו לימדה בעקיפין על דעיכת החקלאות כענף פרנסה עיקרי.

תלותם של הגילאים המבוגרים יותר בהתחייבויות ובעיסוקים משפחתיים ואפשרויות של ננידות ו-גמישות נרחבות יותר. כמובן, שיש להתחשב במישקלו של כל רובד גילאי מעובדי החוץ מתוך כלל המועסקים (לוח 7, שורה ב') כדי לקבל את הפרופורציות הנכונות של מועסקי חוץ. לפי קריטריון זה תפסו גילאי 18—34 של עובדי החוץ 31.5% מכלל המועסקים; גילאי 35—54 8.2%, גילאי 14—17 6.3%, וגילאי 55+ רק 3.6% מכלל המועסקים.

בהתפלגות המינית של עובדי החוץ, לפי נפות (לשנת 1961), התקבלו המימצאים הבאים: 64% מגברי המיעוטים בנפת חדרה עבדו מחוץ ליישובי מגוריהם; בנפת פתח-תקוה — 63%; בנפת השרון—

לוח 8

תעסוקת חוץ, ענפי התעסוקה ומישקלם היחסי באחוזים, 1961

בנייה ועבודות ציבוריות	חרושת, מלאכה ותעשייה	מסחר וזבנות	שירותים ציבוריים ועסקים	תחבורה ואחסון	חקלאות, דיג וייצור
77	60	32	34	35	38

ה ע ר ה: הנתונים מצביעים על שיעור המועסקים בענפים השונים מכלל מועסקי המיעוטים באותם ענפים. המקור: למ"ס, המוסלמים, הנוצרים והדרוזים בישראל, פרק 8, עמ' נ.

מחוץ ליישובי מגוריהם, הרי שבהתפלגות הענפית יתברר, כי 14.5% מכלל עובדי חוץ אלה הועסקו בענפים חקלאיים, 10.1% מעובדי ענף הבניין ו-9.1% מעובדי החרושת, המלאכה והתעשייה עבדו מחוץ ליישובי מגוריהם. קיים איפוא שוני ניכר בהערכת מישקלם של עובדי חוץ יחסית למועסקי פנים, הן לפי ענפי תעסוקה בנפרד, והן לפי מישקלם הכולל בהשוואה לכלל המועסקים.

לסיום חשוב להטעים, כי ענפי הבנייה והעבודות הציבוריות, לצד ענפי החרושת, המלאכה והתעשייה, שימשו ענפי תעסוקות חוץ מובהקים כבר בתחילת שנות ה-60, ומגמות אלה התחזקו ב-מרוצת אותו עשור ובתחילת שנות ה-70.

חתך התעסוקה של עובדי החוץ ב-1961 לימד, כי ענף הבנייה היווה כבר אז את המרכיב התעסוקתי העיקרי: 77% מכלל המועסקים בענף זה היו עובדי חוץ. מישקלם המצטבר הגיע ל-13.1% מכלל המועסקים במיגור המיעוטים. גם ענף החרושת, המלאכה והתעשייה היווה, רובו ככולו, ענף של תעסוקות חוץ (60% מכלל מועסקי הענף). בשאר הענפים היתה הבכורה לתעסוקה במקומות המגורים. מעניין להטעים, כי אפילו בענף החקלאות היווה תעסוקת חוץ מרכיב נכבד למדי (38% מכלל המועסקים בחקלאות), אך רובם ככולם (83% מכלל עובדי החוץ בחקלאות) עבדו כשכירים בענף ההדרים. בהביאנו בחשבון, כי בשנת 1961 עבדו 50.7% מכלל מועסקי המיעוטים